

МНОЖЕСТВЕННОСТТА НА ЛИЧНОСТТА ОТ ДЪН ДУША МАЛОУНОВА

Мария Генчева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE MULTIPLICITY OF PERSONALITY FROM THE DEPTHS OF MALONE'S SOUL

Maria Gencheva
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The present paper examines the theme of the complex mental structure of the self in Samuel Beckett's work "Malone Dies". The main spectrum of references at the core of the text is situated in the works of Schilder, Fischer, Kotard, Eagleman, and Holcomb, whose theories help to understand the dimensions of Malone's inner world described by the Irish author. The theoretical basis of the work draws on the analytical legacy of Jacques Lacan, Gilles Deleuze, and Felix Guattari. Numerous quotations are used to illustrate the conceptual emphases of the examined subject. Oscar Wilde and his overall contribution with the work "De profundis" will be the reader's figurative guide and companion in their academic encounter with this literary report.

Keywords: narrator, schizophrenic, psychology, Samuel Beckett, Oscar Wilde

Заглавието, подбуждащо интереса на вече сблъскалите се с Бекетовата романова трилогия „Молой“ – „Малоун умира“ – „Неназовимото“, може да прозвучи провокативно, неконкретизирано от гледна точка на своите изследователски цели и конотации. Не е възможно в предзададената от ситуацията рамка да се остави пространство за ехото на смислите. Необходимо е кратко въвеждане в плана, по който ще бъде разгърнатата темата. Аспектът на множествеността на личността ще бъде представен словесно с помощта на откритите в художествения текст погледи „извън себе си“; разгръщането на времеви поток в пределите на шизофренното съзнание; положената от Жак Лакан, Жил Делюз и Феликс Гатари и Жул Котард философска основа и сливането ведно на различни главни действащи лица в повествованието. Очертаната в заглавието на доклада връзка на Бекетовия текст с произведението „De profundis“ на Оскар Уайлд ще се подплати посредством неговите философски размисли относно темата за портретирането на душата на Аз-а. Спомена-

тото ще се преразгледа като следствие от разтроената душа на ярко психологизирания субект, създаваща мъгливите интроспективни лабиринти, в които изпада неговото съзнание, запечатано по страниците на творбата между първото и последното изречение: „Все пак скоро ще бъде съвсем мъртъв най-сетне“ (СБ/СВ) – „вече нищо“ (СБ/СВ).

Подходящо начално описание на Малоуновия ментален облик би било щрихирането на темата за погледите на Бекетовите герои извън себе си. Съдбите на персонажите остават събитийно неизживени, недоизказани до самия си край. Потъпканите от тежестта на своята екзистенция образи в романовата трилогия откриват своята генеалогия в съзнанието на личността повествовател в творбата „Малоун умира“. Душата на разказвача в изследвания текст се разкъсва от желанието за край и страха, който този битиен епилог поражда в същината на нейния човешки калъф. Опитът да се разомагьоса скръбният живот на различните идентичности на Аз-а се свързва с обръщането на процеса на раждането им, връщането им на нивото на предсъзнателното им (не)съществуване. Субектът се лута в личния си екзистенциален лабиринт, несигурен в това дали е достигнал поредната задънена улица, или търсейки изход, е пред прага на ново битийно начало: „Да живееш. Говоря за това, без да знам какво означава. Пробвах се, без да знам в какво се пробвам. В крайна сметка може и да съм живял, без да знам“ (СБ/СВ). Парадоксът на мисълта разслоява съзнанието, нишките душа се преплитат, разтягат, прекъсват. С помощта на творбата „От дън душа“ и сюжета за Малоун ще изведем заключението в съзнанието на Аз-а: „Вече не бях господар на себе си. Вече не управлявах душата си“ (ОУ/ОУ). За личността времето не тече, повтаря се подобно на това в Уайлдовата творба. Персонажът разказвач с много имена – Малоун, Сапо, Макман и др. – не търси своята съкровена идентичност, а бяга от нея в различни нейни измерения, изолирани едно от друго в своите време-пространства. Целта е бягството от ужасяващите агонични лица на съзнанието, а посоката на субекта – от раждане към смърт, от небитие към небитие, от фокус върху един интернализиран предмет към замяната му с друг¹. Но ако екзистенцията е загубила своя смисъл, защо героят в Бекетовата трилогия продължава да се държи с последни сили за живота под претекст, че по този начин дочаква смъртта? Отговорът остава несподелен с читателите. Наблюдава се оттегляне от външния свят в пределите на вътрешните частици душа и бягство от самоидентификация, релокация

¹ По-подробно за преходните по своята същност обекти в творбата вж. Woodward/Ууъдърд 1985.

на Аз-овия глас – от Мърфи и Молой, на Малоун и споменатите по-рано герои, продължени в последния роман „Неназовимото“.

Тялото и умът са разгледани като два несъвместими в своето битие свята – първият от които ограничава в своите различни очертания свободата, а вторият я насърчава въпреки екзистенциалните ограничения, наложени на Аз-а. През Малоуновите очи смъртта е още един поглед извън себе си. Образът ѝ е обвързан със страха, че битийният епилог няма да освободи изцяло съзнанието на героя. Не е изключено тялото да приключи земния си път, а духът на Аз-а да се пренесе в друга тленна обвивка. Тази идейна посока е показана в развитието на третото произведение от романовата трилогия, а също така и в комбинацията от цитати от „Малоун умира“: „Вече не търся себе си. Зарит съм във вселената, знаех, че някой ден ще си намеря мястото [...]“; „морна и сляпа ръка рови в мен и частиците ми изтичат между пръстите ѝ“ (СБ/СВ); „И в навечерието на небитието успявам да имам друго битие“ (СБ/СВ). От втория в поредицата роман се научава, че разказвачът Малоун е измислил всички останали герои – негови минали, настоящи или бъдещи идентичности. За фикционалната същност на този желаещ своето себе-сътворяване повествовател научаваме от „Неназовимият“ в третия роман. Отсъствието на самоидентифициране при Малоун въвежда идеята за нероденото несътворено Аз, чиято неосъщественост няма да позволи на персонажа да приключи живота си в покой. Известният на читателите Шекспиров въпрос („Да бъдеш или да не бъдеш?“) се превръща в скрит код в творбата, разяждащ съзнанията на Бекетовите персонажи. Аз-ът е склонен да говори от трето лице за себе си, да се облича в премяната на новите си самоличности, замъглявайки разликата между себе си като субект и като обект, жива и нежива материя, извънлитературна и изцяло затворена в писмения чувствен свят идентичност. Героят притежава неединна представа за душата си, външният и вътрешният свят представляват деконструирани целостта му кастрационни аспекти. Наблюдава се точната противоположност на Уайлдовия цитат: „[...] външното трябва да е израз на вътрешното; душата да е отражение на тялото; тялото да е едно с духа“ (ОУ/ОВ). Бягството от реалността е възможно единствено със способите на тъмните психически състояния и вечния покой. На разкъсвания дух му остава единствено да изчаква заветния битиен епилог с помощта на създадените от него фикционални персонажи, изтриващи разкъсващата шизофренната личност граница между действителност, задушаваша реализацията на съкровените блянове, и пожеланата от Аз-а реалност. Акцент върху необходимостта от скромност и пожелана алиенация за достигане на истинската

самоличност се открива и в прочита на философските размисли от произведението „De profundis“: „То (смирението) е последното, което ми е останало, и най-ценното, най-сериозното откритие, осъзнато само когато човек загуби всичко – [...] искам да го запазя. Длъжен съм. То е единственото, което ми обещава (нов) живот“ (ОУ/ОУ); „Защото човек постига душата си само ако загърби всякакви ненужни страсти, всякакви външни придобивки и притежания, независимо добри или лоши“ (ОУ/ОУ 8). Краят на творбата „Малоун умира“ препотвърждава заложеното в горепосочените цитати, освобождавайки своя главен герой от хватката на тежкия му живот първо с помощта на последователно разплитане на литературното му присъствие, а след това с рязкото му зачертаване на металитературно ниво. По този начин шизофренната същност на централния персонаж завинаги остава в съзнанието на читателската аудитория като трансгранична препратка към описаните от автора персонажи.

Възможно ли е обаче субективното съкровено лично време да бъде „притежавано“ от Аз-а, или той бива обречен да споделя своя хронотоп с кодираните в съзнанието му алтернативни/равни на него идентичности? Времето представлява неизменна част от възприятието вътре и извън телесното. Нарушенията във възприятията на времето се коментират в изследователските рамки на различни заболявания. Относно сблъсъците си с шизофренното Д. Девалос и Дж. Опер цитират пациент на Паул Шилдер, чиито думи можем да разчетем като заложи в светогледа на Бекетовия антихронологичен роман: „Не мога да се ориентирам в света – вече не ми е ясно... Продължавам да живея в една вечност. Няма час, няма обед, няма нощ... Времето не се движи. Колебая се между миналото и бъдещето“ (Davalos, Oppen/Давалос, Опер 2015: 93). Същата констатация откриваме и в думите на Малоун: „Аз обаче познавам мъглявостта, тя се трупа, съгъства се, после внезапно се взривява и поглъща всичко“ (СБ/СБ). Наблюдава се един преобърнат модел на концепцията за време-пространствената битийна структурираност на *Das Sein*, представена от Мартин Хайдегер. Човешкото възприятие за света се базира на йерархия, спрямо която времето заема първа позиция по важност. Изключително широк обсега от поведения и когнитивни процеси се влияят от времето, неточната представа за което би довела до множество когнитивни дефицити. Връзката между шизофренното и времевите дисфункции е доказана преди средата на XX в. с изследването на пациенти. В романа се наблюдават сходни на проучванията от миналото нарушения във време-пространствените представи, паметта и факторите „Аз-Тук-Сега“ в личността: „Впрочем без значе-

ние е дали съм роден или не, дали съм живял или не, дали съм мъртъв или само умиращ [...] в неведение относно това, което върша, което съм, откъде съм, дали съм“ (СБ/СВ). За съответните пациенти Д. Давалос и Дж. Опър споделят, че времето се усеща „спряло, компенсирано от съществуване като в сън“ (Davalos, Opprer/Давалос, Опър 2015: 95). Можем да разчетем това впечатление в немалък брой цитати от художественния текст, един от които е: „Живеех в своеобразна кома. За мен загубата на съзнание беше загуба на дреболия“ (СБ/СВ). Аз-ът се отдава на прегръдката на несъзнаваното. От друга страна, при Д. Давалос и Дж. Опър се наблюдава последователността от съждения на пациенти, вярващи, че „собствените им мисли (и поведения) се причиняват от някой друг или че несвързани събития са резултат от техни действия“ (Davalos, Opprer/Давалос, Опър 2015: 95). Това твърдение се верифицира в художествената творба, където субектът изказва опасенията си, че непозната личност говори вместо него или собственият му глас се екстериоризира от място, което съзнанието му никога не е посещавало. Съществуват два раздела взаимосвързано време: външно – универсално и абсолютно, и вътрешно – индивидуално и относително. Некоректното отношение към едното би могло лесно да се отрази на другото. Нещо, което виждаме в Малоуновото признание: „броях за нищо, заради броенето [...] Така времето минаваше, аз бях времето, изяждах вселената“ (СБ/СВ). В заключение на тази част от статията би могло да се обобщи, че времевата дисфункция е вградена не само в психопатията на шизофренното, но и неговата проява в поведението и мислите на изследвания обективизиращ сам себе си субект Малоун.

Написаното до момента би следвало да се допълни от подходящите спрямо темата философски теоретични концепти на Жак Лакан, Жил Делюз и Феликс Гатари, подплатени с информация относно проучванията на невролога Жул Котард.

Един от фундаменталните изследователски аспекти на Лакановия труд се основава на проучването на имагинерното и появата му в зоните на интернализираните за Аз-а форми на рестрикция. Сходно на наблюдаваното в художественото произведение „Малоун умира“ научните търсения на Лакан преплитат регистрите на реалността и имагинерно-символичната действителност. Отсъства ярко отразена последователност в показваната от множеството Малоунови лица душевна същност. Аз-ът в Бекетовия роман доброволно влиза в огледалната фаза на себеидентификацията със срещуположния на него словесен Друг – най-лесно доловимо в множеството лирически отклонения по време на разписването на историята за порастващото момче Сапоскат. Следното се

открива в цитати като: „Чудя се дали на прицел не съм пак аз, въпреки предпазните мерки“ (СБ/СВ); „Скоро вече няма да знам откъде се е пръкнал моят Сапо, нито на какво се надява“ (СБ/СВ); „Нищо не е по-действително от друго“ (СБ/СВ). Малоун, автор на предназначена за него фикция, се слива с нея, губи нишката на поява на главния си герой и с всяка следваща страница размива границите между собствената си идентичност и характеристиките на своите персонажи. Бекетовият писател неволно слива все по-често представата за себе си, принадлежаща на регистъра на въображаемото, и субекта на несъзнаваното, част от сферата на символното. Психиката на Аз-а се лута в търсенето на илюзорна цялост. Установява се наличие на погрешно себеприпознаване в алтернативни за основния Аз идентичности и безмилостна алиенация от света. Реалността работи за героя на принципа на максимата нужда-търсене-желание и кастрация по модела на Лакан.

От друга страна, позоваването на книгата „Анти-Едип“ от Жил Делюз и Феликс Гатари би позволило разглеждането на несъзнаваното като субект, а шизофренията като универсум на субекти, (въз)произвеждащи желания². В случая на Бекетовата трилогия, спомената в началото, носителят на Малоуновата душа, припознат за двойник, алтернативен на героя Аз, има за цел саморазличаване от „оригинала“ въпреки същността си на физически калъф без собствен неповторим психологически образ. Този заменен поименно друг е „тяло без органи“: елемент от продължителната история на автохалюцинация, бягство от пряка себеидентификация, постмодерно дефиниране на попадналата във вътрешния си безизходен лабиринт човешка душевност. Всичко споменато визира доза шизофренност, сближаване с темата за смъртта, вечно завръщане и превращения, които тялото е склонно да изпита по пътя си към достигането на своята метафизична трансцендентална сърцевина. Готовността за достигане на вътрешна себеактуализация и нейната важност за Аз-а прозвучават и в смислите на следните цитати от „De profundis“: „[...] истинното трябва да е част от съществото ми [...] Духовно е само онова, което си избира форма само“ (ОУ/ОУ) ; „[...] всички тия неща и всяко от тях поотделно трябва да преобразя в духовно изживяване“ (ОУ/ОУ); „[...] духът е единствената ценност“ (ОУ/ОУ).

² Повече относно визирания концепт на Жил Делюз и Феликс Гатари (вж. Лазаров/Lazarov 2015): Лазаров, И. Концептът на Делюз-Гатари „Тяло без органи“ (от книгата им „Анти-Едип“) като постмодерен аналогон на класическата представа за душа (в смисъла на традиционната психология). // *Психологията – традиции и перспективи. Сборник с доклади от III научна конференция с международно участие*. Благоевград: УИ на ЮЗУ „Неофит Рилски“, 2015, 119 – 129.

В комплексната душевна архитектоника на Малоун прозира възможният неин прочит през психопатологията зад случаи като синдрома на Котард, кататонията и синдрома на Капгра³. Споменатите невропсихиатрични заболявания са свързани с изследване на промяната в отношението на пациента към физиката и психиката му, интеракцията му със света и околните за конкретната личност хора. Синдромът на Жул Котард се съсредоточава върху самозалъгването по достигане на безсмъртие и феномена на отреченото припознаване на собственото тяло като свое или цялостния отказ от физическо съществуване от страна на личността. По думите на Малоун казаното би могло да се формулира в две кратки сентенции: „Главата ми ще умре последна [...] И като секне историята ми, още ще съм жив“ (СБ/СВ); „[...] няма да се родя и следователно няма да умра никога, така е по-добре“ (Бекет/Beckett 2020: 78). Вследствие на синдрома се наблюдава още тревожна меланхолия, усещане за катастрофичност, нихилистичен светоглед, чувство на безпомощност и безполезност в психическата картина на Аз-а: „Тоест, ще си умра от старост, заситен с дни от памтивека [...] А нищо чудно да ме смятат за мъртъв. Или те самите да са мъртви, казвам те, ала всъщност съм в мъгла“ (СБ/СВ). Сходна симптоматика се обвързва и с кататонията – една от шизофренните вариативности. Състоянието се различава от споменатото по-горе в текста с характерния за болните психомоторен дисбаланс, откъсване от идеята за интеракции с познати или не личности, откъслечна и повторителна двигателна дейност. Бекетовият герой прогресивно губи желанието да напуска леглото си, ръцете му се движат сякаш в унес, тялото и съзнанието му потъват в тъмнина: „И доста от съществуването му [...] преминало в окаменялост, повърхностна отначало неподвижност, но която лека-полека завладяла [...] чувствителността и разума“ (СБ/СВ); „[...] играта или сблъсъкът в мен ще са между сивотата и мрака [...] Самият аз съм сив [...] от мен струи сивота“ (СБ/СВ). Ненужно сякаш е движението за Малоун, както посочват и думите му: „Защото навярно вече ми предстои едно-единствено пътешествие, из дългите познати ми проходи [...] до които се докосвам, с камъчетата, изпълващи джобовете ми“ (СБ/СВ). Пред субекта се очертава само един път – да се заключи в дълбинните светове на собствените си спомени: „Сетне ще се върна тук, към себе си, повече няма да се питам какво нямам“ (СБ/СВ). Осъществява се особен тип

³ Повече относно проявленията на синдрома на Котард, кататонията и синдрома на Капгра вж.: Grover S, Aneja J, Mahajan S, Varma S. Cotard's syndrome: Two case reports and a brief review of literature. *Journal of Neurosciences in Rural Practice*, vol. 5, 2014, 59–62.

депривация в сферата на социалните взаимодействия и материалната собственост на Аз-а. Личността затваря себе си в душевната си утроба-гроб, за да избегне потенциални стимули на болка: „А дали пък не съм в своего рода гробница и пространството, което смятам за улица, да е просто широк проход с още гробници“ (СБ/СВ); „Раждам се чрез смъртта [...]“ (СБ/СВ). Илюзорност в пълноценното съществуване се открива и в предположенията на главния герой, че душевноболните, които го заобикалят, са заменени от други лица. Като проявления на синдрома на Капгра могат да бъдат изведени всички сцени с посещаващата го личност-халюцинация без ясна за Аз-а идентичност, последните срещи с Макман и сблъсъка на повествователя със сложилите си маска Малоуновци: „Занапред всички хора, които някога съм зървал отблизо или отдалеч, могат да се изнижат пред мен“ (СБ/СВ); „А дали случайно и Макман не е същият Макман, въпреки голямото физическо и духовно подобие [...]“ (СБ/СВ); „Действително, Макмановците на острова са безброй [...] от време на време неминуемо си заприличват, до степен да се сливат [...]“ (СБ/СВ).

Последната част на настоящото изследване ще се занимае именно с мултиплицирането, сливането ведно на различни главни действащи лица в повествованието – едно от основните ядра на текста, свързващи го с непознатите тайни на душата и нейните шизофренни измерения в творбата. Между изказванията в периодите на привидно замълчаване на основния сюжетен дискурс се появяват многогласните аспекти и хоралната нарация на разглежданото творчество. Ако изходим от труда на Стивън Рос⁴ за миметичния и текстуалния глас, можем да открием самосъздаващите се взаимно Бекетови гласове като доказателство за личността – поредна страница в книгата за екзистенцията на една комплексна в своята структура душа. Особено интересно в трилогията е разказването по двойки противоположни персонажи, създаващи заедно трети повествовател. Възможен е прочитът на Молой и Моран като минали идентичности на Аз-а Малоун, център на изследването, поради сегашното време в заглавието, последователността на публикуване на разглежданото художествено произведение в трилогията, себезаявяването на протагониста за автор и наличието на подлог и сказуемо в романовото околотекстово пространство. В моментите на сюжетни процепи в „Малоун умира“, споменати по-рано, намират мястото си повторителните мисли на Молой. Като примери за изплуващи отминали гласове в

⁴ Повече относно миметичния и текстуалния глас при Стивън Рос вж: Ross, St. “Voice” in Narrative Texts: The Example of As I Lay Dying. PMLA, vol. 94, 1979, 300–310.

по-късни творби, които доближават новия разказвач към предишното му битие, могат да се изведат загубата на спомени за озоваването в съответно пространство и неуместно споменатите случайно фрази за времето. Малоун ще пренапише в съзнанието си разказвачите от първия роман на трилогията. Но защо смятаме, че става въпрос именно за шизофренно съзнание, а не за еднообразна в подхода си авторова позиция да „преражда“ разказвачите на своите истории с различни лица? Отговора на този въпрос откриваме в книгата, където Малоун всячески се опитва да се разграничи от Сапо по своята възраст и умения, за да не създаде преди смъртта си автобиографичен персонаж. Все пак той не иска написаното да е мимезис на реалността. Пред творческия му път се появява проблем – несъзнателно Малоун размива дистанцията между себе си и порасналия, все по-приближаващ се до характера му, Сапо. В момента на узнаване, че образите им са се слели, Малоун констатира: „Пиша за себе си със същия молив и в същата тетрадка, както и за него. Това е, защото вече не съм аз [...] а друг, чийто живот тепърва започва“ (СБ/СВ). За да се изработят идентичността и душата на изконния автор, подобно на Молой и Моран, сега Малоун и Сапо ще изчезнат един в друг. Вече като единна същност, те ще внесат нова разказваща фигура в съзнанието на читателя – Макман. Сам Малоун засвидетелства: „И като секне историята ми, още ще съм жив [...] Вече няма да казвам Аз“ (СБ/СВ). Новата „дреха“ на Малоуновата душа се оказва в сходна на Малоун болнична стая с болногледачка. В края на романа има разколебаване кой умира – некоменитираният от творбата разказвач наблюдател или Макман. Кой ще се роди от тази смърт? Епилогът на творбата е отворен, липсва дори пунктуационен знак. Гласовете на отминали разказвачи отекват, умножили се на последните страници. Бекетовата неупомената авторова персونا с шизофренна сложно разпластена душа остава в мислите на читателя, докато той не се захване с последния роман от трилогията. Централният персонаж там, поел в себе си всички досегашни романи, ще се вслушва в призрачните безтелесни гласове и ще доведе до целта, която сам Малоун си поставя, но не успява да осъществи – да доведе трилогията докрай. Неназованият, отхвърляйки собствената си идентичност и потъвайки в множеството свои предшественици, ще пре(на)пише историята за Малоуновците и техните фрагментирани души и ще ги обедини ведно – творбата с една множествена в своята душевна структура авторова личност.

В заключение може да се обобщи, че художественото произведение „Малоун умира“ от Самюъл Бекет е ключ за анализирането на модерната многогласна проза, тласък за изследването на човешкото съзнание,

склонно към разслояване. И нека не забравяме цитата от Оскар Уайлд: „Изкуството е символ, защото човекът е символ“ (ОУ/ОУ). Нашата филологическа кауза е свързана с това да го интерпретираме по нов, приносен за литературната критика, начин.

БИБЛИОГРАФИЯ

Davalos, Oppper/Давалос, Опър 2015: Davalos, D., Oppper. J. *Time Processing in Schizophrenia. // Time Distortions in Mind: Temporal Processing in Clinical Populations*. Brill, 2015, 93–114.

Лазаров/Lazarov 2015: Лазаров, И. Концептът на Делъоз-Гатари „Тяло без органи“ (от книгата им „Анти-Едип“) като постмодерен аналогон на класическата представа за душа (в смисъла на традиционната психология). // *Психологията – традиции и перспективи. Сборник с доклади от III научна конференция с международно участие*. Благоевград: УИ на ЮЗУ „Неофит Рилски“, 2015, 119 – 129. [Lazarov, I. Kontseptat na Delyoz-Gatari “Tyalo bez organi” (ot knigata im “Anti-Edip”) kato postmoderen analogon na klasicheskata predstavata za dusha (v smisala na traditsionnata psihologiya). // *Psihologiya – traditsii i perspektivi. Sbornik s dokladi ot III nauchna konferentsiya s mezhdunarodno uchastie*. Blagoevgrad: UI na YuZU “Neofit Rilski”, 2015, 119–129.]

Renner/Ренър 1981: Renner, Ch. “The Self-Multiplying Narrators of Molloy, Malone Dies and The Unnamable.” *Journal of Narrative Technique* 11.1 (1981): 12–32

Woodward/Уудуърд 1985: Woodward, K. *Transitional objects and the isolate: Samuel Beckett’s Malone Dies*. University of Wisconsin Press, 1985.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

СБ/SB: С. Бекет. *Малоун умира*. Прев. Мария Коева. София: Фама, 2020. [S. Becket. *Maloun umira*. Sofia: Fama, 2020.]

ОУ/ОУ: О. Уайлд. *De profundis. От дън душа*. Прев. Аглика Маркова. София: Фама, 2022. [O. Becket. *De profundis. Ot dan dusha*. Sofia: Fama, 2022.]